

Vol ongeloof. Zwijgen of spreken?

Prof. Dr. Magda Michielsens
In de lezingenreeks : 'Onze Waarden
Welke toekomst voor het humanisme?'
Universiteit Antwerpen, 17 maart 2010

Toen in november vorig jaar Herman Van Rompuy prominent in het nieuws was omdat hij president van Europa werd, zei men er in ongeveer alle journaals over heel de wereld bij dat hij haiku's schreef. De drang om steeds maar haiku's te schrijven zal een vreemde afwijking zijn, maar een eenmalige haiku zal mij niet schaden, dacht ik. Ik wilde wel eens ervaren of het zo moeilijk was. Dit is het resultaat:

**Ik, vol ongeloof,
kijk vrijzinnig om me heen:
zwijgen of spreken ?**

Deze haiku drukt mijn combattief vrijzinnig feminisme uit. De 5-7-5 regel wordt gerespecteerd, maar misschien is een vraagteken niet toegelaten in een haiku? Hoedanook duidt het vraagteken aan hoeveel moeite het tegenwoordig kost om een mening uit te spreken.

Ik zal de verschillende woorden van mijn haiku als trefwoorden gebruiken en ze één voor één behandelen om mijn sprekend ongeloof aan u duidelijk te maken.

Ik

Ik kijk om me heen, ik sta in de wereld, ik handel. Wie **Ik** ?

Ik ben vooral feministe, of in alle geval wil ik hier spreken als feministe. Het is moeilijk vandaag om zich feministe te noemen. Voor mij ligt de moeilijkheid niet in het feit dat veel mensen vinden dat alles toch al geregeld is en vrouwen dus niet moeilijk moeten doen. Het ligt niet in het feit dat men feminisme ouderwets, passé noemt. Feministen zouden mannenhaatsters en klaagsters zijn, het feminisme zou voorbij zijn. Dat soort opmerkingen hindert mij helemaal niet. Daar heb ik wel goede argumenten tegen. Mijn probleem ligt veel meer in het feit dat er tegenwoordig veel stellingen en actiedoelen door vrouwenorganisaties 'feministisch' worden genoemd waar ik het helemaal niet mee eens ben. Toch blijf ik 'feministe'.

Ik, feministe dus, maar wel: *My Feminism*. Ik noem mij met Recht en Rede feministe.¹

---

¹ Zie lezing gehouden ter gelegenheid van de Atheïsmetrefdag, Gent 5 december 2009: 'Met Recht en Rede. Vrouwenrechten van Mary Wollstonecraft tot Julia Onken. <http://www.moh.be/MetRechtenRede.pdf>

My Feminism gaat over

- ontplooiing
- autonomie
- individualisme (een vrouw als individu)
- rede, rationaliteit en verlichting
- achievement, presteren
- engagement

Met andere woorden, het gaat mij over wat we steeds 'emancipatie' hebben genoemd.

Vol ongeloof

Ik ben ook vrijzinnig. Niet bij de loge, maar wel vrijzinnig. Mijn vrijzinnigheid is voor mij zeker zo belangrijk als mijn feminisme. Mijn vrijzinnigheid is een tijdlang op de achtergrond geweest. Ze was immers zo vanzelfsprekend geworden.

Het 'ongeloof' in mijn haiku heeft verschillende dimensies, zoals dat begrip trouwens altijd heeft. Het verwijst zowel naar de **verbazing** als naar het **niet geloven**.

Niet geloven:

Dat *God dood is* weten we al lang. Nietzsche en vele filosofen daarna hebben dat voldoende duidelijk gemaakt. Maar, *God is dood* heeft ondertussen toch ook een andere betekenis gekregen dan die die Nietzsche, Sartre of Simone de Beauvoir er aan gaven. Bij hen ging het steeds over 'niet meer' geloven.

Tegenwoordig is dat anders. God *bestaat* immers helemaal niet in mijn hoofd. Hij is daar nooit geweest. Hij is emotioneel en cognitief totaal afwezig. Dat geldt niet enkel voor god, maar ook voor Jesus. Zij hebben in mijn jeugd geen rol gespeeld, in mijn opvoeding was godsdienst totaal afwezig. Ik ben in 1956 naar mijn Feest van de Vrijzinnige Jeugd geweest, en van wat sommigen van mijn klasgenootjes in die tijd in de catechismusles hebben geleerd heb ik gelukkig geen idee. Ik ben geen afvallige, ik heb geen geloofscrisis meegemaakt zoals zoveel mensen van mijn generatie. Ik ben opgegroeid zonder god, zo ver mogelijk buiten de christelijke traditie. Mijn ouders hebben daar heel bewust hun best voor gedaan. Ze wisten wat ze deden. Ze hadden allebei zussen die zusters waren in het klooster. Geloven is voor mij ondenkbaar. Ik heb geen bizarre overtuigingen, hopen of verlangens moeten afleren of laten varen.

Voor een lezing over 'Simone de Beauvoir en God', die ik vorig jaar gehouden heb bij de vakgroep Theologie van de Universiteit Groningen² was het boek *Simone de Beauvoir and her Catholicism*, van Joseph Mahon, een goede bron. Het is een verbazende titel maar wel een interessant boek. Mahon documenteert hoezeer De Beauvoirs existentialisme gebouwd is op het katholieke geloof en hij toont aan op welke manier haar centrale thema's en begrippen zijn blijven stammen uit het katholicisme.

Voor mij kan je niet spreken van *God is dood*. Hij is niet gestorven, hij heeft gewoon

---

² Groningen, 26 april 2009.

nooit geleefd, wat mij betreft. Wat me belangrijk lijkt, is dat dit voor steeds meer mensen ook zo is. Dikwijls hoor ik dat ik vroeger in Vlaanderen iedereen naar een katholieke school ging, niet met het andere geslacht om mocht gaan, en dat meisjes enkel werden opgevoed om moeder te worden en aan de nonnen waren overgeleverd. Mensen die dat zeggen hebben er geen idee van hoe groot de verankering was die de vrijzinnigheid had. In 1956 was het een grote groep 12-jarige Antwerpse meisjes die hun vrijzinnig feest vierden.

Mijn Feest van de Vrijzinnige Jeugd. Foto genomen op de trappen van het Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen, 1956.

Vandaag hebben steeds meer kinderen en volwassenen een levensgeschiedenis waarin god geen enkele rol speelt en zelfs nooit gespeeld heeft.

Nu is dat niet meer *God is dood*, maar *God is er nooit geweest*. Zonder god weet je ook niet waar het over ging toen god nog bestond. Dat is een totaal nieuwe socio-psychologische situatie. In die nieuwe situatie snapt men de godsleer, godsbehoefte of de godsverlating niet meer. Weldra zal men, om die reden, ook Simone de Beauvoir niet meer begrijpen. Vandaar dat ik soms ook met verbazing kijk naar de passieve manier waarop de meeste christelijke gelovigen met hun geloof omgaan, zeker in onze streken.

Vol ongeloof hoor ik, bijvoorbeeld, dat men in de godsdienstles in het katholiek onderwijs na de lagere school geen feitelijke informatie over de katholieke godsdienst meer geeft. (o.a. Morgen Beter, 05-12-2006: Gerard Bodifé klaagt dat aan, en Mieke Van Hecke verdedigt het. Men heeft er immers voor gekozen om in het middelbaar te vertrekken vanuit de beleving en de leefwereld van de leerlingen.) Men werkt daar dus mee aan de nieuwe betekenis van *'god is dood'*: het niet-weten, niet meer kennen. Als vrijzinnige zou ik daar misschien blij moeten mee zijn, minder doctrine is een stap voorwaarts. Ik ben dat eigenlijk niet. Als men dan toch een net is met een specifiek pedagogisch project, als men dan toch wordt gesubsidieerd om zijn bijzondere existentiële, pedagogische,

ideologische, religieuze missie zou men van de ouders mogen vragen dat ze die missie delen, en van de leerlingen dat ze leren waarover het gaat. Men zou dan ook niet verwachten dat andersgelovigen of niet-gelovigen naar die scholen zouden gaan. Via het onderwijs zouden die scholen een bijdrage kunnen leveren aan het instandhouden en overdragen van het **historisch erfgoed**. Maar, zelfs 'God is geschiedenis' wordt niet meer in ere gehouden.

Het is maar sinds kort dat ik het feit **assumeer** dat ik een **christen atheïste** ben. Oriana Fallaci heeft mij op dat spoor gebracht. Fallaci was door en door vrijzinnig, maar ze kon heel goed leven met de symbolen uit de katholieke (Italiaanse) geschiedenis. Geloof is een deel van de geschiedenis, ook van mijn geschiedenis. In onze streken is dat het katholieke geloof. Dat heb ik natuurlijk altijd al geweten. Maar op een heel serene manier, zonder boosheid of verzet, beschrijft Fallaci hoe het katholicisme haar habitus, haar gevoel voor redelijkheid, gevoel voor schoonheid, voor ritme, voor menselijkheid mede heeft gemaakt en hoe anders dat zou geweest zijn in een ander geloof.³

Christen atheïst ben ik, ook al heb ik niet bij de nonnen op school gezeten, ook al heb ik steeds gedacht dat feministische theologie gewoon een tak van de geschiedenis (als vak, als discipline) is, ook al vind ik deze (UFSIA) campus verschrikkelijk, omdat hij mij herinnert aan wat in mijn Antwerpse jeugd *Het Totaal Andere* was (om niet te zeggen: de vijand). Dit deel van mijn stad was voor mensen die niet mee waren met de moderne tijd. Een niet te betreden territorium van arrogante strijders voor een verloren zaak. Een achterhoede waar ik niets mee te maken wilde hebben.

Maar toch besef ik dat ik, naast **een kind van de Verlichting** ook een **christen atheïste** ben. Ik weet dat de cultuur waarin ik leef hoe dan ook een christelijke cultuur is, ook al gaat er nog slechts 7 % van de mensen naar de mis⁴, ook al laat kardinaal Danneels een ingestorte kerk achter en zijn de oude priesters overbelast als ze in zoveel parochies tegelijk de gelovigen moeten bedienen. Het christendom is niet weg te denken, het is overal, en ik heb, door de uitdaging van de islam, ook veel meer waardering gekregen voor de evolutie van de christelijke cultuur dan ik vroeger had. Ik citeer Jacques Claes, emeritus hoogleraar van deze universiteit, uit zijn recente boek *Katholiek? Excuseer! Over Europa en zijn Christenen*, p. 139:

Zelfs als het verhaal van bevrijding en vooruitgang religieus niet meer geslikt kan worden, blijft het ongemeen interessant, eigenlijk onmisbaar als cultureel instrument. Je kan ook zeggen als werkhypothese. Wie tenslotte wil geen toekomst, geen hoop dat het nieuwe kan? De hele westerse cultuur is er diep door getekend.

---

³ Hoofdstuk 9 in haar boek 'The Force of Reason', 2006.

⁴ Zie de resultaten van het onderzoek dat Marc Hooghe en Sarah Botterman deden in opdracht van de Belgische Bisschoppenconferentie, gepubliceerd in juli 2008. zie http://soc.kuleuven.be/pol/docs/2008-07-08_Persnota.pdf en de bespreking van de persnota in alle kranten

Ik besef dat de prominente religiedeskundigen tegenwoordig twee soorten vrijzinnigen onderscheiden, nu godsdienst weer veel meer op de maatschappelijke agenda staat⁵ :

(1) Zij die heftiger gaan reageren op alle godsdiensten, en geen kardinalen wensen op de eerste rij bij de koning, geen kardinaal in het bestuur van een universiteit, geen kruisbeelden bij de ingang van het kerkhof.

(2) Zij die vrijmoediger gaan staan ten opzichte van het christendom, omdat het 'onze' geschiedenis is.

Nu stel ik héél voorzichtig dat ik bij de tweede groep hoor. Voorzichtig, want ik zie ook wel dat het katholicisme zich optrekt aan de islam om territorium te heroveren.

Ongeloof, in de betekenis van **Niet Geloven**, is volgens mij in de eerste plaats een epistemologische kwestie, een wetenschapstheoretisch vraagstuk. Verklaringen zijn per definitie wetenschappelijke verklaringen. Het is wetenschapstheoretisch volstrekt logisch dat wij (en dus ook ik) heel veel **niet** weten. Over de evolutie, over de Big Bang, over het zonnestelsel, over leven op Mars, over het ontstaan van soorten, over emoties. Ik weet ook veel niet over geneeskunde, over nanotechnologie, over de constructie van gebouwen, over de werking van liften, over het bouwen van bruggen, over het genezen van psychosen.

Vaststellingen en verklaringen zijn per definitie wetenschappelijke uitspraken en dus ook steeds voorlopig. Kennis is steeds voortschrijdende kennis en het is een langzaam proces, hoe geaccelereerd de laatste tijd ook. 'De waarheid' bestaat in de wetenschap niet. Zo heb ik het van filosofen geleerd en zo heb ik het als filosofe gedoceerd.

Ik weet heel veel niet en ook de wetenschappers in hun verschillende vakgebieden weten heel veel (nog) niet, over hun eigen gebied en dat van de collega's. Mijn schouderpecialist kan mijn wervels niet goed behandelen en laat het dus ook aan de wervelspecialiste over. Zij kan trouwens ook niet garanderen dat het in orde komt, er is veel in haar eigen vakgebied dat ook zij niet weet, dat niemand weet, maar als leek geloof ik toch in haar kennis. Daar hebben we mee te leven. Allemaal mini-veldjes van wijsheid.

Wat we wel weten en met elkaar delen zijn **de voorwaarden** die we stellen aan kennis en aan het verwerven van kennis, aan het verifiëren van kennis en aan de principes van vulgarisatie, opdat meer mensen iets van de specialismen zouden begrijpen.

Daarin passen geen wonderlijke helingen, geen verschijningen en geen apodictische moraal die door bovennatuurlijke krachten zou opgelegd zijn.

Die houding maakt van mij geen agnost, maar een wetenschapper, een wetenschappelijk ingesteld individu, een moderne mens. Ik heb geen enkel probleem met het niet-weten van veel dingen. Aangezien god voor mij niet dood is maar er gewoon niet (geweest) is, heb ik daar ook geen enkel probleem mee. Het is gewoon zo. La condition humaine. De stand van de wetenschap.

---

⁵ Zie Olivier Roy, MO, 27-01-2010.

Kijk vrijzinnig om me heen

Vrijzinnig om me heen kijken doe ik onbevangen, observerend, onderzoekend, analyserend, begrijpend, interpreterend, discussiërend. Het gaat vanzelf. Het is niet alleen een levenshouding, men zal er ook de verschillende stappen van de wetenschappelijke methode in herkennen. Het ligt voor de hand om deze houding 'kritisch' te noemen, maar ik wil het woord 'kritisch' niet meer zo vaak gebruiken. De laatste jaren heb ik daar - als docente en als media watcher - veel moeite mee, omdat ik in de media, bij de studenten in mijn lessen, in het maatschappelijk verkeer opmerk dat na 'kritisch denken' meestal een standaard verhaal komt dat helemaal niet 'kritisch' is. De politieke frasen waarvan geweten is dat ze het meeste sociaal en symbolisch kapitaal opbrengen worden 'kritisch' genoemd, zonder dat er een actuele of creatieve analyse volgt, maar wel letterlijke zinsneden die *wij* (onze generatie) in de jaren 60 en 70 van vorige eeuw hebben bedacht en die sloegen op de situatie van toen.

Als ik vrijzinnig om mij heen kijk dan zie ik:

- dat grondvesten en basiswaarden bedreigd zijn (recht, onderwijs, veiligheid, vrije meningsuiting).

De aartsbisschop van Canterbury vindt dat de sharia moet geaccepteerd worden. Een 85-tal sharia-rechtbanken zijn operationeel in Engeland.⁶

Een school in Anderlecht verlegt haar lessen naar de Koningstraat in het centrum van Brussel en wil nooit meer terug naar Anderlecht.

De anti-discriminatie wetten van 2007 (door horizontalisering en juridisering), stellen het vrije kritische denken en de vrije meningsuiting zwaar op de proef, zonder dat 'kritische' en progressieve mensen daartegen reageren. Integendeel, ze zijn tevreden met de wetgeving, ze zijn er zelfs de promotoren van.

- dat alledaagse eenvoudige praktijken een uitdaging worden.

Overdag over straat lopen voor vrouwen, gekleed zoals zij/wij dat verkiezen. Ik denk aan de inspanningen van Brigitte Grouwels (in de vorige legislatuur) om de straten van Brussel voor vrouwen (autochtoon zowel als allochtoon) leefbaar te houden. We hoeven het niet toe te spitsen op Brussel. Op een willekeurig terrasje zitten in Vlaanderen is niet meer vanzelfsprekend als vrouw, sommige terrasjes zijn 'men-only' geworden.

Luckas Vande Taelen verbaasde vriend en vijand toen hij in het publiek verklaarde last te hebben van de inperking van zijn persoonlijke vrijheid in de publieke ruimte.

- dat dagelijkse emancipatorische/feministische praktijken en zelfs de elementaire gelijkheid tussen man en vrouwen niet overal aanvaard worden.

Er is principiële gelijkheid tussen een mannelijke en een vrouwelijke gynaecoloog, alle patiënten dienen dat te accepteren. Dat was een verworven feit, en toch is daar nu een speciale code voor moeten komen.

Les filles fermées in het Franstalige Brusselse onderwijs: hoe geef je aan hen op

---

⁶ Het cijfer verscheen in het rapport van de Engelse denktank Civitas, 29 juni 2009. Het onderzoek werd gedaan door Denis MacEoin. <http://www.civitas.org.uk/press/prcs91.php>

een emanciperende manier les? Emancipatie en gelijkheid v/m is één van de officiële doelstelling in het onderwijs. Hoe kom je daaraan toe?

- dat er permanente wereldwijde bedreiging is.

Terreur en terreurdreiging, de cartoons, een klassieke opera, een tentoonstelling, de dood van een gezonde roker, een Salman Rushdie hier en daar. In 1989 was de fatwa op Rushdie nog wereldschokkend.

Dat is vanavond mijn hoofdpunt niet, maar (onbewust) denken we er natuurlijk voortdurend aan.

- dat mijn collega-feministen dit alles weliswaar niet goedkeuren, maar dat ze proberen er strategisch, realistisch, begrijpend mee om te gaan. Ik zie, vol ongeloof, dat het geïnstitutionaliseerde westerse feminisme zich niet meer bezighoudt met wat het meest urgente is: bestrijden van onredelijkheid, ideologische onderdrukking en vrouwenhaat. Ik zie het gebeuren en vind het dramatisch. Hoe meer hun begrip voor islamitische praktijken in de openbaarheid komt hoe meer mijn verzet tegen geloof opnieuw groeit.
- dat het veel moeilijker geworden is om zich als vrijzinnige te profileren dan toen ik, eind jaren zestig, pas afgestudeerd als licentiaat moraalwetenschap, een jaar lessen zedenleer gaf in het middelbaar onderwijs.

Ik denk dat ik u niet verder moet uitleggen hoezeer onze wereld veranderd is en wat de rol van religie daarin is. Ik bekijk het vol ongeloof, in de betekenis van 'verbazing'. Er zijn altijd wel aanvechtingen geweest van 'onze cultuur', maar nu gebeurt het vanuit een wijdverspreide **theorie** (een politiek en religieus frame, een ideeënstelsel) die de legitimiteit van wreedheid en on-rede principiëel ondersteunt en die mede gesteund wordt door mensen die er inhoudelijk tegen (zouden moeten) zijn.

Zwijgen

Er wordt helaas veel gezwegen tegenwoordig. Het is alsof wat vroeger privé was (relaties, geboorte, ziekte, ...) in de publieke sfeer is terecht gekomen, en dat wat vroeger de publieke sfeer was (meningen over maatschappelijke en ideologische kwesties) privé geworden is.

Ik zie – vol ongeloof – een feministisch zwijgen, in naam van de vrije meningsuiting, de vrijheid van godsdienst en van tolerantie. Ik denk niet dat de mensen van het Vrouwen Overleg Comité (VOK, de organisator van de Vrouwendag op 11 november) alles goedkeuren waar hoofddoeken voor staan, dat zij er voorstander van zijn dat overspelige vrouwen gestenigd worden, dat zij niet solidair zouden willen zijn met heel jonge meisjes die verplichte huwelijken moeten ondergaan of die in de gevangenis zitten omdat ze verkracht zijn, dat zij geen acties zouden willen opzetten om ermoorden (of zelfs het alledaags familiaal geweld) te voorkomen of aan te klagen. En toch, zij kiezen er voor om het dragen van de hoofddoek te ondersteunen en deze steun een legitiem feministisch standpunt te vinden. Ze zijn tegen het hoofddoekenverbod. Daarover spreken zij wel en protesteren zij luid. Waar ik hen niet luid over hoor spreken is over de flagrante aantasting van wat oorspronkelijk hun fundamentele waarden waren in

verband met emancipatie. Rechtse en enkele linkse mannen blijven zich verbazen over het zwijgen van feministen.

De mannen die zich verbazen over het zwijgen van feministen hoeven voor mij geen referentiepersonen te zijn.⁷ Maar toch, hun uitspraken raken me diep. Ik kan zelf het zwijgen van mijn collega-feministen moeilijk verteren.

Grote delen van de vrouwenbeweging zwijgen hierover:

- omdat 'diversiteit' een subsidiecriteria is en de meeste verenigingen (ook de feministische) afhankelijk zijn van overheidssubsidies
- als linkse veranderingsstrategie: je moet beginnen waar 'de mensen' zijn, vertrekken van de ervaringen en problemen van de mensen. Dit is niet onbegrijpelijk, maar het is een vorm van politiek vormingswerk, en dat heeft niets te maken met je eigen mening uiten of met duidelijk over je eigen doelstellingen spreken.
- uit verkeerd begrepen (eezijdig) respect
- uit verkeerd begrepen godsdienstvrijheid. Verwijzend naar Voltaire leggen zij in geval van botsende vrijheden de keuze aan de verkeerde kant. Zo dragen zij volgens mij bij aan de islamisering, aan de acceptatie van een islamitische levenswijze (ook en vooral bij vrouwen), en uiteindelijk aan de godsdienst-revival in het algemeen.
- uit angst

Niet alleen feministen zwijgen. Er wordt veel gezwegen tegenwoordig. Ik geef nog enkele voorbeelden van dubieus zwijgen.

- De anti-discriminatie-wetgeving (2003 en 2007) is bewust gericht op doen zwijgen. Zeg je mening **niet**, is het motto. Als je ze wel zegt stel je jezelf bloot aan een aanklacht. Men is bezig islamofobie (het modewoord voor kritiek op een bepaalde godsdienst) bij wet te verbieden, stel ik vol ongeloof vast. Het gelijkstellen van *kritiek op religie* met *racisme* is nefast voor een goed begrip van de maatschappelijke problemen die door godsdiensten worden veroorzaakt. Dat is erg voor vrouwen, want ooit hebben we de gedachte aan specifieke wetgeving verwelkomd om te verhinderen dat we op basis van geslacht werden gediscrimineerd.
- Internationale instellingen willen dat kritiek op godsdiensten wordt gesmoord, en dat oppositionele meningen tegenover godsdiensten niet worden geuit. In De Verenigde Naties maken sinds 1999 de moslimstaten (the *Organization of the Islamic Conference* – OIC) zich sterk voor de resolutie 'Combating Defamation of Religions'. In de loop van 2008 en 2009 hebben zij hun best gedaan om de resolutie bindend te maken. Landen zouden dan verplicht worden anti-blasfemie-bepalingen in hun eigen wetgeving op te nemen. In de Verenigde Staten is dat in strijd met hun dierbaar First Amendement. In februari 2009 was de vrees groot dat de aanvaarding vlotjes zou

---

⁷ O.a. Sylvain Ephimenco, Joos Zwagerman, Dirk Verhofstadt, Geert Van Istendael, Jean-Marie Dedecker, Miel Swillens, Etienne Vermeersch

gebeuren. Voorlopig is het niet zover gekomen. Westerse landen hebben hun argumenten opgepoetst en zich verzet tegen het onaantastbaar maken van beliefssystemen (mensenrechten zijn er voor mensen, niet voor geloofssystemen). Mensenrechten zijn er ook voor vrouwen, voor homo's.

De discussie gaat verder. Op 18 december 2009 is er bij de Verenigde Naties (ondanks alle opgepoetste argumenten) een resolutie goedgekeurd die de 'defamation of religions' betreft. Een dergelijke betreuung heeft weinig directe gevolgen, maar ondanks alle voortschrijdend inzicht heeft die betreuings-resolutie veel stemmen pro gekregen: 80 voor, 61 tegen en 42 onthoudingen.⁸

- Al de regels en de afschrikkingen verplichten mij om veel te weten over een beliefstelsel vóór ik er iets over mag zeggen. Anders kan er altijd wel ergens iets zijn dat mijn uitspraak offensief maakt voor aanhangers van dat beliefstelsel. En dat terwijl ik eigenlijk niets wil te maken hebben met godsdiensten. Mijn *vrijzinnig onbevangen om mij heen kijken en spreken* is dan wel heel ver weg. Zwijgen is de enige veilige optie als ik het allemaal niet heel nauwkeurig wil weten en problemen uit de weg wil gaan.
- Vanuit het standpunt van wie een beliefstelsel wél grondig bestudeerd heeft is het natuurlijk nog erger. Het is een misvatting te denken dat het onwetendheid is over een geloof die het verzet ertegen zou genereren, en dat kennis over dat geloof de tolerantie zou verhogen. Volgens mij is het omgekeerde veel logischer. Hoe beter je het mechanisme ontrafelt dat achter een absurditeit schuilt, hoe beter je gewapend bent om die absurditeit te bestrijden, vooral als je ontdekt dat vanuit dat mechanisme weldegelijk een ongewenste, bedreigende, gevaarlijke situatie ontstaat.
- Vaak dienen de overheid, de wetgever, de internationale instellingen niet veel inspanningen te doen om *ons* te doen zwijgen: we zwijgen wel uit onszelf. Zelfcensuur is zwijgen. Paul Cliteur heeft het er regelmatig over. In de media vinden we voortdurend voorbeelden van verbloemd spreken, niet enkel door onze Vlaamse cartoonisten, maar ook door professoren, politici en journalisten.
- In sommige instellingen werd 'actief pluralisme' als leidend principe aangenomen en gepromoot. 'Actief', dus zou je denken dat dat pluralisme een voorvechter van het 'spreken' zou zijn, maar bij nader inzien blijkt het vooral op 'zwijgen' te slaan. Het is gericht op begrijpen, accepteren en incasseren, leren verdragen, leren aanvaarden dat (jonge) mensen dingen zeggen, geloven, uitbazunen en in praktijken omzetten waar je met je verstand, met je beste wetenschappelijke inspanningen, niet bij kan, **zonder** er 'actief', strijdbaar, continu en wervend het eigen redelijke verhaal tegenover te mogen stellen.
In het gemeenschapsonderwijs is het actief pluralisme het leidend principe geworden.
De opening van het academisch jaar aan de Universiteit Antwerpen in 2009 is, in naam van het actief pluralisme, uitgelopen op een scheldpartij door de voorzitter van de associatie tegen wie niet pro hoofddoeken is. (Aan het slot kreeg de academische (sic) openingstoespraak voorwaar een katholiek tintje.)

---

⁸ zie bijvoorbeeld <http://worldofreason-blog.blogspot.com/2009/03/resolutie-1605-again.html>

- Ook 'diversiteit' als beleidsprincipe doet ons zwijgen over voorkeur en afkeuring. Everything goes, maar je eigen opvattingen moet je inslikken, uit respect voor zoveel andere meningen in de wereld.

Het meest bang ben ik dat er zolang gezwegen wordt tot men niets meer te zeggen heeft (letterlijk en figuurlijk). Dat zal het geval zijn als men 'De strepen van de zebra' van Humanistisch Vrijzinnige Vereniging (HVV)-voorzitter Rik Pinxten als leidraad neemt. Het is een angst die ik deel met o.a. Frits Bolkestein of Karel Poma. Het is iets waar Salman Rushdie tegenwoordig op hamert: niet vergeten onze eigen waarden te verdedigen. *We have been wimpish about defending our ideas.* (Salman Rushdie, 2008).

Spreken

Spreken kan vanuit drie verschillende posities. Het zijn de drie B's.

B1: spreken als buur

B2: spreken als burger

B3: spreken als bestuurder

- **B1: spreken als buur**⁹

De meeste gelovigen in onze streken zijn goed en aardig, putten wat troost en rust uit hun geloof, en doen meestal niemand kwaad.

Dat geldt voor katholieken zowel als voor moslims. Als ik een islamitische buur zou hebben (wat ik niet heb) zou ik daar vriendelijk mee omgaan, en ik zou geloven en wellicht ervaren dat moslims vriendelijke en goedbedoelende mensen zijn. Het humanitaire vlak is geen probleem.

Ik weet dat de meeste moslims niemand kwaad doen. Al weet ik dat in de koran staat dan hun houding tegenover niet-gelovigen niet aardig dient te zijn, ik weet ook dat het meestal zo'n vaart niet loopt.

Ik zou ook voorbeelden kunnen geven van burens tussen wie het niet zo goed gaat, of van mensen die geen 'vreemde' burens wensen, maar B1 ('spreken als buur') is een positief verhaal. Ik hanteer 'buur' hier als symbool van vriendelijkheid en bereidwilligheid. Als ik spreek als buur kan ik empathie hebben voor moslima's met een hoofddoek, voor de oudere man die de moderne westerse wereld niet goed kan verteren, voor de moeder die alles wil doen voor haar kinderen en veel wil doen voor haar burens, en voor het koppel dat elke zondag naar de mis gaat. Veel mensen leven op een vredelievende manier. In die sfeer doen mensen ook vrijwilligerswerk in asielzoekerscentra. Met die gevoelens stappen mensen op in demonstraties om een asielzoekersgezin (met schoolgaande kinderen, goed geïntegreerd) in het land te laten blijven. Met die gevoelens verzetten mensen zich in hun B1-houding tegen veralgemeningen die zij als verkeerd ervaren.

---

⁹ Ik heb mijn drie B's al vaak zonder aarzeling gepresenteerd, tot de buurman bleek een moordenaar te kunnen zijn en daardoor het woord 'buur' minder vriendelijk geworden is dan tevoren (Ronald J. uit Halen, of de politieman uit Dordrecht die Milly Boele vermoordde).

- **B2: spreken als burger**

Dit is een spreken als individu dat kijkt naar zijn eigen waarden, geschiedenis, overtuiging, principes, gedragsregels, angsten, en vooral toekomstperspectieven. Onafgezien van gevoelens van sympathie voor de burens.

Als burger, als individu, vind ik dat er een zo goed mogelijke scheiding moet zijn tussen Kerk en Staat, vind ik dat ik niet dagelijks geconfronteerd moet worden met de zotste gedachten van anderen en zeker niet als die vreemde gedachten en epistemologisch onaanvaardbare verzinsels in een institutie georganiseerd zijn die een echte macht voorstelt.

Als burger wil ik niet dat aan 'mijn kinderen' onzin wordt verteld. Ik wil niet dat de volgende generatie verplicht wordt om respect op te brengen voor de grootste onzin. Ik wil dat de volgende generatie - zoals ik zelf het geluk gehad heb - opgevoed en opgeleid wordt vrij van aanvaarding van stellingen, axioma's, gedachtenkronkels kronkels die op geen enkele manier kunnen verantwoord of gefalsifiëerd worden. Ik zou willen dat er niet overal symbolen te zien waren van het oprukkende on-verstand. Ik zou ook willen dat de wet zich daar niet aan aanpast.

Als burger ben ik mij goed bewust van wat ik belangrijk vind:

- scheiding van Kerk en Staat. Godsdienst moet gescheiden zijn van de wet en het staatsapparaat
- laïciteit moet kunnen uitgedragen worden zonder bedreigd te worden (ook niet bedreigd door de wet)
- rationaliteit - begrijpelijkheid - duidelijkheid
- georganiseerde rationaliteit
- wetenschappelijke methode, wetenschappelijk onderzoek
- georganiseerde strijd tegen stupiditeit, zeker wanneer deze als ordenend principe optreedt
- gelijke rechten, gelijke opportuniteiten voor mannen en vrouwen
- inzicht in de gemaaktheid van de wereld.
Ik vind het besef dat 'de wereld' door mensen gemaakt is fundamenteel. Het is fundamenteel voor ambitie, voor iets willen leren en iets willen doen. Het is fundamenteel voor bewondering en respect. Het is fundamenteel voor creativiteit. Geloof in het omgekeerde is funest.
- de mens als individuele verantwoordelijke, verantwoordelijkheid nemende actor
- meritocratie / presteren / het beste uit iemand of uit zichzelf halen
- (en bijgevolg onvermijdelijk) ongelijkheid (het verschil) tussen mensen, recht op discrimineren, in de goede oude betekenis van het woord. Ik houd niet van iedereen evenveel.
- zelfbewustzijn - kennis van eigen kracht, vertrouwen in eigen kracht, vertrouwen in eigen oordeel
- vertrouwen in continuïteit en redelijkheid van mensen. 'We all are strange loops', zoals Hofstadter zegt.

Ik wil ook vrijuit kunnen zeggen dat ik al deze dingen belangrijk vind. Bovendien wil ik ook activiteiten doen die deze 'waarden' uitstralen en verspreiden. Ik wil dat ze aan mij af te lezen zijn en dat ikzelf zichtbaar ben. Een stem heb. En dat het geen enkel

probleem is dat dit een vrouwenstem is. De lijst lijkt afgezaagd, maar beseffen dat deze kwesties weer zo actueel zijn is eigenlijk een vreselijk weten. Ik ben van die waarden doordrongen, en velen met mij. Ze spelen in alles mee. Er over spreken kan je missioneren noemen, of je kan het ook gewoon leven noemen, of lesgeven, spreken, schrijven. Ik wil ook dat het onderwijs op deze principes gebaseerd is. Burger zijn, en vooral 'individu' zijn.

- **B3: spreken als bestuurder**

Patrick Janssens is bestuurder van Antwerpen, Job Cohen was tot voor enkele dagen bestuurder van Amsterdam en in de toekomst misschien van Nederland (nu Wouter Bos liever bij zijn kinderen is). Yves Leterme is bestuurder van België. Kris Peeters bestuurt Vlaanderen (als hij straks weer in het zadel geholpen wordt). Vrijdag 8 januari 2010 vroeg Kathleen Cools in Terzake aan Kris Peeters over een bepaalde kwestie: *wat vindt u daar persoonlijk van*. Waarop Peters heel terecht antwoordde: *wat ik daar persoonlijk van vind heeft geen belang, ik ben er om Vlaanderen te besturen*. Van bestuurders verwacht ik geen B2-visies als burger (meer). Zij zijn er om de boel bij elkaar te houden. Zij moeten streven naar technisch-haalbare en politiek-haalbare oplossingen, naar compromissen. Zij moeten strategieën bedenken. In het beste geval komen die paden min of meer overeen met wat zij als persoon vinden, maar een authentieke B2-mening mag men van hen niet vragen. Zij verpersoonlijken de pragmatiek. Dat is hun werk, zij hebben daarvoor gekozen, ze worden er voor betaald en die job is tijdelijk.

Het is noodzakelijk om te onderzoeken hoe de drie posities op elkaar inwerken. Uiteraard interfereren ze met elkaar. Geen van de drie posities is zuiver alleen wat ze is. De emoties en vriendelijke omgangsvormen van B1 worden gevoed door B2, en het kader waarin B1 en B2 werken wordt gecreëerd door B3. B2 scheurt zich niet helemaal los van gevoelens noch van de wet (en zelfs niet van dogma's als die een deel van je levenswijze uitmaken). En mijnheer of mevrouw B3 was ooit een normaal denkend wezen, en zal het ooit weer worden.

Toch houd ik een pleidooi om te beseffen dat de drie B's alle drie bestaan, en om te beseffen dat we ons gelijk beter niet trachten te putten uit enkel de ene of de andere positie. En omdat ik vind dat positie B2 er het vaakst bij inschiet, pleit ik voor meer B2-denken (met alle nuanceringsen die ik hiervoor heb gezegd).

Tot slot

Als vrijzinnige vrouwen zouden we ons moeten trainen in technieken om niet langer te zwijgen en om te spreken als burger (B2). Het geldt voor iedereen, maar als feministe gaat het zwijgen van vrouwen mij zeer aan het hart, juist omdat de godsdienst waar tegenover het luidst gezwezen wordt hier en elders in de wereld vrouwen te kort doet.

Zonder hier het hoofddoeken-debat te willen overdoen besluit ik toch met een verwijzing naar de tekst die Etienne Vermeersch vorige week publiceerde (zie De Standaard, 11 maart 2010).

Op de meeste punten ben ik het absoluut met hem eens. Hoofddoeken horen niet thuis in een onderwijssituatie. In verband met de inhoud van mijn lezing vandaag heb ik een aantal aanmerkingen bij wat Vermeersch schrijft. Twee punten in verband met feminisme wil ik benadrukken:

- Ook ik sta perplex ten aanzien van de houding van sommige feministen. 'Er zijn vrouwen die dat na enige tijd gedwee aanvaarden, maar men staat perplex als sommige feministen dit spel van ongelijke machtsverhoudingen als een toonbeeld van vrouwenemancipatie voorstellen.' (Vermeersch, p. 16)
- Ook ik ben verbaasd dat moslima's zich niet bekommerd lijken te voelen over vrouwen in moslimlanden. Er wordt steeds geweigerd om in die richting te kijken. In alle discussies horen we hen zeggen dat we hier zijn en niet ginder, alsof ze met de andere moslims van de Ummah niets te maken hebben.

Op enkele punten bekijk ik de situatie anders:

- Vermeersch is heel vriendelijk en begrijpend ten aanzien van moslima's die zouden opgevoed zijn met een verkeerde interpretatie en verklaring van hun eigen gedrag. Ik denk echter dat mondige moslima's (zeker die met wie Vermeersch vaker in debat gaat) heel goed weten wat ze doen en dat zij terrein proberen te veroveren voor een politieke zaak waar zij achter staan (of het gedrag in verband met hoofddoeken nu letterlijk in de koran staat of niet). Zij doen het op deze manier, en hun mannelijke geloofsgenoten doen het op andere manieren. Samen zijn ze continu bezig de ruimte voor de islam uit te breiden.

- Ik denk dat het bewustzijn dat je de vrijheid hebt om te spreken vanuit een van de 3 B's een groot goed is. We doen soms het ene en soms het andere. Ik pleit ervoor om daarbij B2 verder te ontwikkelen, en in elk geval B2 niet te vergeten ten gunste van B1 en B3. Vermeersch lijkt echter over het hoofd te zien dat in een dogmatisch discours B1 en B2 en B3 niet onderscheiden worden, dat ze samengeperst worden

met als gevolg die continue confrontatie met de dogma's (met de religie) die wij nu ondergaan. Wat is de oorsprong van de 'continue' confrontatie met andermans geloof die Vermeersch vaak vermeldt in zijn tekst? Voor een 'echte' moslim is er geen onderscheid tussen de 3 B's denkbaar, voor een 'echte' moslim is er 'continu' enkel één houding mogelijk.

- Vermeersch spreekt van pacificatie door secularisering: wij zouden geleerd hebben te zwijgen over geloof en ongelooft, om de vrede te bewaren. Dat is zo gegroeid de laatste 50 jaar, tot het dragen van hoofddoeken die pacificatie doorbreekt. Ik vind dat een eigenaardige interpretatie van secularisering. Ik denk niet dat mensen zijn gaan zwijgen over geloof en ongelooft omdat er een ongeschreven pact is om er over te zwijgen. Ik denk dat er over gezwezen wordt omdat dat geloof geen (belangrijke) rol meer speelt in ons leven, en ik denk dat dat o.a. bereikt is doordat vrijzinnigen actief en luidruchtig waren (vrijzinnige wetenschappers en filosofen zoals bijvoorbeeld Etienne Vermeersch).

De actieve islam heeft in onze contreien dat zwijgen eenzijdig doorbroken. De hoofddoek brengt religie continu onder de aandacht. Het stille teken doorbreekt het zwijgen.

Hoewel ik het met Vermeersch eens ben dat die continue tekenen van religie weg moeten uit de scholen omdat ze het denken in de weg staan ben ik het niet eens met zijn pleidooi voor pacificatie als dat zou betekenen dat wij dan eenzijdig het zwijgen over ons ongelooft zouden moeten verder zetten.

Dit alles gezegd zijnde herhaal ik mijn beginpunt en dank ik u voor de aandacht.

Ik, vol ongelooft
kijk vrijzinnig om me heen
Ik heb gesproken

Referenties

- Claes, Jacques (2009). *Katholiek? Excuseer ! Over Europa en zijn christenen*. Leuven: Davidsfonds.
- Cliteur, Paul (2007). *Moreel Esperanto*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Cliteur, Paul (2009). Is de Verlichting een pijler van onze beschaving? Lezing 19 maart 2009, http://www.liberaalarchief.be/Paul-Cliteur_Verlichting.pdf
- de Beauvoir, Simone (1949). *Le deuxième sexe*. Pairs: Gallimard.
- Dedecker, Jean-Marie (2009). *Blinddoek of hoofddoek of blinddoek? De migratie ontsluit*. Leuven: Van Halewyck.
- Ephimenco, Sylvain (2005). *Gedwongen tot weerbaarheid: islamkronieken*. Antwerpen: Houtekiet.
- Fallaci, Oriana (2002). *The Rage and the Pride*. New York: Rissoli.
- Fallaci, Oriana (2006). *The Force of Reason*. New York: Rissoli.
- Hermesen, Joke (2008). Hermes, Joke (red.). *Simone de Beauvoir. Alles welbeschouwd*. Kampen: Klement/Pelckmans

- Hirsi Ali, Ayaan (2002). *De zoontjesfabriek. Over vrouwen, islam en integratie*. Amsterdam: Augustus.
- Hirsi Ali, Ayaan (2006). *Mijn Vrijheid. De autobiografie*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Hitchens, Christopher (2007). *God is not Great*. London: Atlantic Books.
- Hofstadter, Douglas (2007). *I am a strange loop*. New York: Basic Books.
- Hooghe Marc, Botterman Sarah, De Kerstelling van 2006 in de Belgische kerkprovincie. Een statistische analyse. Leuven: K.U.Leuven, Centrum voor Politicologie, pp. 40.
- Israel, Jonathan (2006). *Enlightenment contested. Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford: University Press.
- Mahon, Joseph (2002). *Simone de Beauvoir and her Catholicism*. Arlen House.
- Michielsens, Magda (2006). Autonoom individu of heteronome samenleving. In: *Eenzaam in het netwerk. Hoe afhankelijk is onze onafhankelijkheid?* Cultuurcahiers van de Hogeschool Gent X.
- Michielsens, Magda (2008c). Een vrouw. In: Hermes, Joke (red.). *Simone de Beauvoir. Alles welbeschouwd*. Kampen: Klement/Pelckmans, p. 111-128.
- Michielsens, Magda (2009). Alle soorten vrouwen. Analyse van de reëel bestaande diversiteit. In: Demoor, Marysa, Vandenbussche, Liselotte, Vandermassen, Griet & Van Durme, Debora (red.). *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies UGent*, Nr. 18, Gent: Academia Press.
- Michielsens, Magda (2009). *Definiëring van het concept 'seksisme'*. Brussel: IGVM.
- Moller Okin, Susan (1999). Is Multiculturalisme bad for Women? In: Cohen, Joshua e.a. (eds). *Is Multiculturalisme bad for Women? Susan Moller Okin – with respondents*. Princeton: Princeton University Press, 7-24.
- Pinxten, Rik (2007). *De strepen van de zebra. Naar een strijdbaar vrijzinnig humanisme*. Antwerpen: Houtekiet.
- Poma, Karel (2009). *De Verlichting. Pijler van onze beschaving*. Antwerpen: Garant.
- Roy, Olivier (2009). Minaretten, hoofddoeken en kruisbeelden in Europa. *MO*, 27-01-2010.
- Rushdie, Salman (2008). 'We Have Been Wimpish About Defending Our Ideas'. SPECTATOR.co.uk, 9 april 2008.
- Sanctorum, Johan (red.). *De islam in Europa: dialoog of clash?* Leuven: Van Halewyck.
- Stevaert, Steve (2005). *Ander geloof: naar een actief pluralisme in Vlaanderen*. Leuven: Davindsfonds.
- Van Istendael, Geert (2008). Het masker van de dwang. In Sanctorum, Johan (red). *De islam in Europa: dialoog of clash?* Leuven: Uitgeverij Van Halewyck.
- Van Rooy, Wim (2008). *De malaise van de multiculturaliteit*. Leuven: Acco.
- Verhofstadt, Dirk (2006). *De derde feministische golf*. Antwerpen: Houtekiet.
- Vermeersch, Etienne (2010). De islam en de hoofddoek in België. Een Bredere benadering. <http://www.standaard.be/extra/pdf/vermeersch.pdf>
- Zwagerman, Joost (2007). *De schaamte van links*. Amsterdam: Querido.